

Recenze / Reviews

Lékaři a kouzelníci na faraonově dvoře

Physicians and magicians at the Pharaoh's court

BŘETISLAV VACHALA

Český egyptologický ústav Filozofické fakulty
Univerzity Karlovy, Celetná 20, 110 00 Praha 1

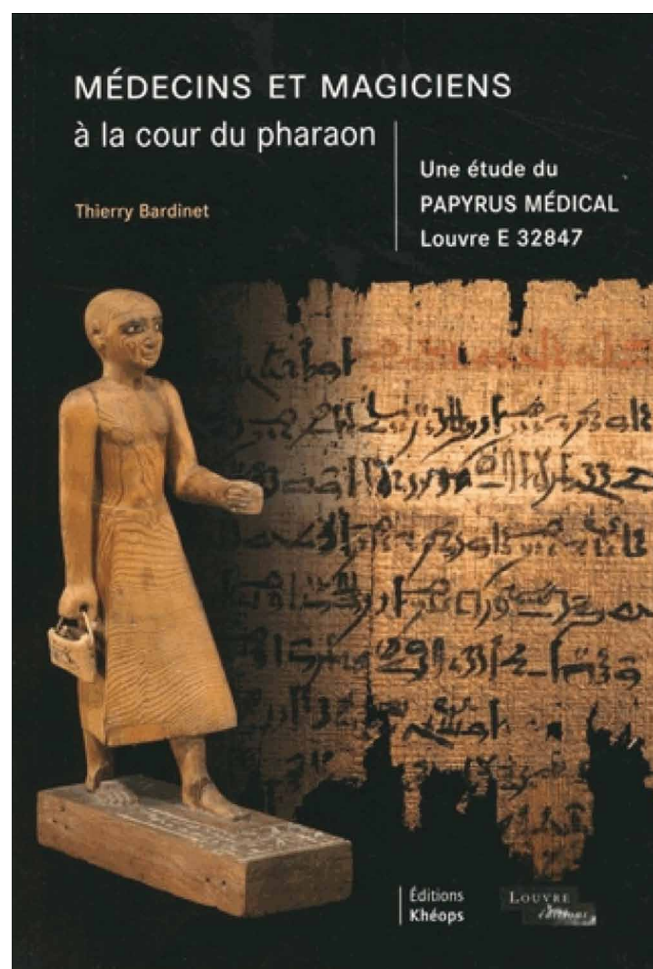
Když v roce 2006 získalo Oddělení egyptských starožitností pařížského Louvru lékařský papyrus (E 32847), jehož původ není znám, byl pečlivě restaurován a zpřístupněn egyptologickému zpracování. Tohoto úkolu se ujal znalec staroegyptského lékařství Thierry Bardinnet z École pratique des Hautes Études. Jde přitom skutečně o jedinečný lékařský text, který rozšiřuje soubor dosud známých staroegyptských lékařských papyrů (T. Bardinnet, *Les papyrus médicaux de l'Égypte pharaonique. Traduction intégrale et commentaire*, Paris 1995; W. Westendorf, *Handbuch der altägyptischen Medizin, I–II*, Leiden 1999; E. Strouhal – B. Vachala – H. Vymazalová, *The Medicine of the Ancient Egyptians, I–III*, Cairo – New York 2014 – [svazky II a III jsou v tisku]).

Rukopis, který byl pořízen nejspíše v době vlády Amenhotepa II. (1454–1419 př. n. l.), představuje částečně dochovaný výpis z pěti lékařských svitků, které se mezi lékaři písemně tradovali nepochybně již od Staré říše. Ostatně autor této monografie zde také poukazuje na shody se známými lékařskými papyry (Ebers, Smith, Hearst a London BM 10059). V případě papyru Louvre E 32847 se však jeho znalý starověký dvorní lékař cíleně rozhodl opsat důležité, jemu dostupné lékařské texty, a zpřístupnit je svým příštím kolegům, kteří budou zastávat významné postavení krále osobního lékaře a představeného všech lékařů.

Bardinnet určil ve své knize pět staroegyptských lékařských spisů zařazených do tohoto papyru a začlenil je do lékařského kontextu (Úvod, s. 15–41). Následně je přeložil a komentoval v pěti kapitolách, jež mají následující členění podle identifikovaného obsahu: Sbírka způsobů léčení pro královský dvůr (kap. I, s. 43–98), úvod ke Knize o Chonsuových nádorech (kap. II, s. 99–129), Kniha o Chonsuových nádorech (kap. III, s. 131–209), Poučení o balzamování významných osobností

královského dvora (kap. IV, s. 211–226) a Doplnující způsoby léčení pro královský dvůr (kap. V, s. 227–254).

Zatímco první praktický spis pojednává o léčení onemocnění, která postihují (nejen) lidi staršího věku (například bolesti podbřišku, vaginální infekce, poranění obličeje, záněty ucha, úplavice, kožní onemocnění, popáleniny, močové obtíže, bolesti zubů), druhý a třetí spis se věnuje Chonsuovým nádorům,

Přebal knihy: Bardinnet, Thierry (2018): *Médecins et magiciens à la cour du pharaon. Une étude du papyrus médical Louvre E 32847*. Paris: Éditions Khéops / Louvre éditions. 479 s. (s 6 čb fotografiemi). ISBN 978-2-916142-10-4 / ISBN 978-2-35031-610-9.

o kterých pojednávají již případy Ebers 873 a 874 a které jsou diagnosticky odlišně vykládány (E. Strouhal – B. Vachala – H. Vymazalová, *op. cit.*, I, s. 75, 79; E. Strouhal – A. Němečková, *Trpěli i dávní lidé nádory? Historie a paleopatologie nádorů, zvláště zhoubných*, Praha 2008, s. 24–26), buď jako nezhoubný nádor, který se dokáže sám zahojit, nebo naopak jako beznadějný případy rakoviny (*karcinom*), kožní formy malomocenství (lepry), hlíz moru (*pestis bubonica*) nebo Recklinghausenovy nemoci (*neurofibromatosis*). Připomeňme v této souvislosti, že ve staroegyptském nedostatečném hygienickém prostředí se rychle šířily epidemie, zvláště černého moru (M. Bietak, *Historische und archäologische Einführung. In: Pharaonen und Fremde – Dynastien im Dunkel*, Wien 1994, s. 17–57 [40–41]), o jehož diagnóze je případně možné uvažovat v případě Ebers 877 (S. Herrmann, *Eine Diagnose der Bubonenpest im Papyrus Ebers 877 (109,18–110,9)? Göttinger Mitteilungen. Beiträge zur ägyptologischen Diskussion*, 218 [2008], s. 45–48), kde se mluví o „otoku (způsobeném) Chonsuovým krveprolitím“. Ve druhém a třetím pojednání papyru Louvre E 32847, v němž se Chonsuův nádor zmiňuje dvakrát (recto x+21,1; verso 15,2), jsou však poprvé velice přesně vyhodnoceny pozorované příznaky závažných a nevléčitelných onemocnění zde Bardinetem identifikované rakoviny, jejíž vznik Egyptané přisuzovali negativnímu působení boha Chonsua. Názorně se tu opět projevuje charakteristický rys myšlení starověkých Egyptanů, když jedné bytosti či jevu se přisuzuje blahodárnost a současně zkázonosnost. Tak jako uzdravující a zároveň krvelačná lví bohyně Sachmet nebo bohyně bezpečného porodu a současně neodvratné smrti Mescheneta, byl i Chonsu považován nejen za mocného měsíčního ochránce, ale také za ničivou sílu vyvolávající smrtelné nemoci. Zmíněná božstva tedy mívala protikladnou příjemnou i zápornou povahu a byla rozdílně uctívána.

Egyptský lékař, který měl přijít do styku s pacientem stížným Chonsuovým nádorem, byl tedy nucen soupeřit s nevyšší boží silou. A zase se tu přirozeně prolínají, ostatně jako v celém staroegyptském lékařství, tradiční empiricky ověřené a osvědčené postupy a léky, s magickými prostředky, k nimž patřilo pronášení formulí, které lékaři znali z psané i ústní tradice. Navíc lékař, byť identifikovaný se samotným bohem Usirem, musel i tak chránit v tak nebezpečné situaci sám sebe. A k tomu měl využít magickou sílu rostliny senu, kterou Bardinet jednoznačně ztotožňuje s drmkem (*Vitex agnus castus*; T. Bardinet, *Osiris et le gattilier, Égypte nilotique et méditerranéenne*, 6 [2013], s. 33–78). A pak zde ještě figuruje jako magický ochránce předovýchodní ohnivý a nesnášenlivý démon, jehož přízeň v boji proti Chonsuovi je velice žádoucí. Autor také vhodně odkazuje na případné biblické reminiscence (kap. VI, s. 255–281).

Nicméně jisté závažné potíže způsobuje botanická identifikace uvedené rostliny senu, kterou stále považujeme za modrý lotos – leknín (*Nymphaea caerulea*; R. Hannig, *Die Sprache der Pharaonen. Grosses Handwörterbuch Ägyptisch – Deutsch (2800–950 v. Chr.)*, Mainz am Rhein 1997², s. 717; W. Westendorf, *op. cit.*, II, s. 505). Zmiňuje se pouze v papyrusu Brooklyn (47.218.48 a 85, § 67), kde je použit „*innerlich: für einen Mann,*

der gebissen ist (von einer Schlange) und dessen Auge Gift erhalten hat“ (R. Germer, *Handbuch der altägyptischen Heilpflanzen*, Wiesbaden 2008, s. 116). V tomto případě by právě lotos, navíc symbol znovuzrození, mohl být použit k utišení bolesti a zklidnění, když jeho květy obsahují narkotické alkaloidy. Naopak egyptské *saam* můžeme snad nadále (?) považovat za drmek (*Vitex agnus castus*) nebo ambrózii (*Ambrosia maritima*) a *sam* za pelyněk (*Artemisia absinthium*), a to vzhledem k jejich poznaným konkrétním léčivým účinkům a hojnému využití již ve starověku. Dosavadní diskuse, které naposledy shrnula R. Germerová (*op. cit.*, s. 109–111, 202–203) a k nimž v této knize zajímavými nápady přispěl Bardinet, však bohužel stále ještě nepřinášejí jednoznačné uspokojivé odpovědi.

Čtvrtý spis z papyru Louvre E 32847 obsahuje poučení o procesu balzamování, což nyní otvírá jedinečnou možnost konfrontovat tento text se svědectvím textů pocházejících z depozitu balzamovačů, nedávno objevených v šachtové hrobce velitele vojska Menechibnekona z přelomu 26. a 27. dynastie (okolo 525 př. n. l.) v Abúsíru (J. Janák – R. Landgráfová, *How to make a mummy: A late hieratic guide from Abusir*. In: R. Metcalfe – J. Cockitt – R. David, eds., *Palaeopathology in Egypt and Nubia. A century in review*, Oxford 2014, s. 107–117). Zainteresovaní autoři této možnosti nepochybně brzy také využijí. A konečně pátý spis uvádí ve své zachovalé části doplňky k nemocem břicha a očí, přičemž následují magické formule sloužící k ochraně lékařů, což opět názorně prokazuje úzké propojení lékařství a magie ve starověkém Egyptě.

Po šesti kapitolách Bardinetovy knihy následuje souvislý hieroglyfický přepis celého textu papyru Louvre E 32847 a jeho francouzský překlad (s. 283–403), obsáhlá (ale ne zcela vyčerpávající) bibliografie (s. 404–415) a užitečné rejstříky francouzských a egyptských slov (s. 416–479), které umožňují v knize se dobře orientovat.

Zasluhou autora se dostává do rukou egyptologů, lékařů a všem zájemcům o dějiny medicíny hodnotný překlad a originální výklad dosud neznámého staroegyptského lékařského papyru, který podstatně obohacuje naše poznání tohoto důležitého projevu úžasné starověké civilizace na Nilu, z jejíhož odkazu čerpáme dosud. Tento text se nepochybně právem stane předmětem mnoha dalších studií. K jeho současné publikace lze mít jen jednu výhradu: zasloužila by si větší formát a kvalitní barevné tabule s úplným hieratickým textem, které by umožnily detailní paleografické studium (jako je tomu například v případě: G. M. Sanchez – E. S. Meltzer, *The Edwin Smith Papyrus. Updated Translation of the Trauma Treatise and Modern Medical Commentaries*, Atlanta, Georgia 2012). Těch šest vybraných, málo kvalitních černobílých fotografií opravdu nestačí. Nicméně v každém případě patří náš dík autorovi za publikaci, která nás inspiruje k dalšímu bádání o obtížných staroegyptských lékařských textech a napomáhá nám k pochopení pozoruhodného lékařství dávných Egyptanů.

Kontakt: Prof. PhDr. Břetislav Vachala, CSc., Český egyptologický ústav Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Celetná 20, 110 00 Praha 1, e-mail: bretislav.vachala@ff.cuni.cz.